Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

TALABALARDA EKOLOGIK MAS’ULIYAT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA JADID MA’RIFIY MEROSIDAN FOYDALANISHNING AKSIOLOGIK MEZONLARI

Shaxloxon Oyturaxonovna Ibragimova*
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
✉ shaxloxon55@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada jadid ma’rifiy merosini ekologik mas’uliyat tarbiyasida qo‘llash chegaralari aniqlanadi. Konseptual tahlil tarixiy qadriyat, ekologik dalil va amaliy majburiyatni farqlaydi. Mas’uliyatning vakolat, imkoniyat hamda oqibatga mutanosibligi asoslanadi. Talabalar uchun manbani sharhlash va mahalliy muammoni tekshirishga tayangan modul taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

ekologik mas’uliyat, jadid merosi, aksiologik mezon, barqaror rivojlanish, dalil, vakolat, talaba subyektligi.

DOI: 10.5281/zenodo.23302259

KIRISH

Tarixiy ma’rifiy merosdan ekologik tarbiyada foydalanish mazmunan jozibador, ammo metodologik jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladigan vazifadir. Tarixiy matndagi ozodalik, tejamkorlik yoki inson kamolotiga doir talab bilan hozirgi ekologik muammoning ilmiy izohi bir xil bilim emas. Qadriyat nima uchun harakat qilish kerakligini muhokama qilishga yordam beradi; ekologik dalil esa qaysi harakatning qanday oqibati borligini tekshirish uchun zarur. Ulardan birini ikkinchisining o‘rniga qo‘yish tarbiyani tarixiy shior yoki dalilsiz tavsiyaga aylantirishi mumkin.

Ghulomov ma’rifatparvarlarning ta’limiy qarashlarini ekologik madaniyat bilan bog‘lab talqin qiladi [1]. Maqola bu bog‘lanishni zamonaviy tadqiqotchining rekonstruksiyasi sifatida qabul qiladi: jadidlar hozirgi iqlimshunoslik yoki barqaror rivojlanishning tayyor nazariyasini yaratgan, degan xulosa chiqarilmaydi. Boranov ekologik kompetensiyani o‘qitishning tarbiyaviy ahamiyatiga e’tibor qaratadi [2]. Ushbu yo‘nalishlar o‘rtasidagi ochiq savol qadriyatga da’vat qachon dalillangan va bajarish mumkin bo‘lgan mas’uliyatga aylanishidir.

Tadqiqot maqsadi jadid merosidan foydalanishning tarixiy asoslanganlik, ekologik dalillilik, imkoniyatga mutanosiblik va refleksiv hisobdorlik mezonlarini ishlab chiqishdir. Asosiy tezisga ko‘ra, ekologik mas’uliyat talabaning yaxshi niyati bilangina emas, muammo haqidagi bilim, real ta’sir imkoniyati va tanlov oqibatini qayta ko‘rish tayyorligi bilan aniqlashtiriladi. Bu tezis pedagogik modul loyihasi orqali ochiladi, lekin tayyor diagnostika yoki tajriba natijasi sifatida berilmaydi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Sakkizta tanlangan ilmiy ish ma’rifiy meros talqini, ekologik kompetensiya, ta’lim dasturining qadriyaviy yangilanishi, o‘yin metodikasi, barqarorlik pedagogikasi va hissiy refleksiya yo‘nalishlarini qamrab oladi. Nashr sanasi 2015-yildan keyingi bo‘lishi bibliografik shart sifatida, mavzuga mazmuniy aloqadorlik esa

asosiy ilmiy shart sifatida olindi. Turli ta’lim bosqichlaridagi ishlar qiyoslanganda maktab tajribasi avtomatik tarzda universitet uchun isbot deb olinmadi.

Metodlar konseptual farqlash, normativ dalillash va qarshi misol tahlilidan iborat. «Meros nimani qadrlashga undaydi?», «muammo haqidagi dalil qanchalik ishonchli?», «qarorga kim ta’sir qila oladi?» savollari bir-biridan ajratildi. Suv yoki chiqindi bo‘yicha keltiriladigan vaziyatlar fikriy misollardir; real kampus ma’lumotlari yig‘ilmadi. Natijalar bo‘limi mavjud tadqiqotlarning statistik umumlashmasini emas, manbalar orasidagi aloqani pedagogik jihatdan qayta qurishni taqdim etadi.

NATIJALAR

Tarixiy qadriyat va ilmiy dalilning farqi. Birinchi natija merosning motivatsion-normativ rolini tabiiy-ilmiy dalildan ajratishdir. Masalan, resursni behuda sarflamaslik ma’naviy jihatdan asoslanishi mumkin, biroq qaysi texnologiya kamroq zarar keltirishini bu tamoyilning o‘zi hal etmaydi. Talaba tarixiy qarashga tayanib muammo tanlashi mumkin; yechimning ekologik afzalligini esa tegishli ma’lumot bilan ko‘rsatishi kerak. Shu sababli har bir loyihada «qadriyat dalili» va «oqibat dalili» alohida yozilishi taklif etiladi.

Dzyatkovskaya ekologik madaniyatni asosiy ta’lim dasturlarini yangilash yo‘nalishi sifatida ko‘radi [3]. Bu yondashuv alohida ekologik tadbirni butun dastur o‘rniga qo‘ymaslik uchun muhimdir. Mualliflik xulosasiga ko‘ra, ma’rifiy meros mavzusi modulning boshida berilgan bezak emas, keyingi tanlovlarni tekshirish uchun qaytib murojaat qilinadigan savollar manbasi bo‘lishi kerak. Bunda tarixiy matn tanlovi, zamonaviy muammo va baholash topshirig‘i mazmunan bog‘lanadi.

Mas’uliyatning imkoniyatga mutanosibligi. Ikkinchi natija individual majburiyat bilan institutsional javobgarlikni farqlashdir. Talaba suvni tejashga intilishi mumkin, ammo bino quvurlarini ta’mirlash vakolatiga ega emas. Uning mas’uliyati muammoni aniqlash, ishonchli xabar berish va o‘z nazoratidagi harakatlarni o‘zgartirish bilan boshlanadi. Boshqaruvning majburiyati esa tegishli resurs va qarorni ta’minlashda namoyon bo‘ladi. Vakolat yetishmasligini shaxsiy befarqlik deb baholash ham, individual tanlovni butunlay tizimga yuklash ham biryoqlamadir.

Sterling oliy ta’limning barqarorlikka munosabatini faqat yangi mavzu qo‘shish emas, ta’lim paradigmasi va oqibatlarini qayta ko‘rish bilan bog‘laydi [5]. Rieckmann esa barqaror rivojlanish ta’limida kompetensiyalar va harakatga yo‘naltirilgan pedagogikaning aloqasini ko‘rsatadi [7]. Ushbu manbalardan mazkur ish uchun olinadigan xulosa talaba faoliyatini tashabbus ko‘rsatish, dalillarni qiyoslash, hamkorlik va qarorni qayta ko‘rish imkoniyatlari bilan birga loyihalashdir. Bu xulosa barcha kompetensiyalar bir mashg‘ulotda shakllanadi, degani emas.

Tabiatga munosabat va vositaviy fikrlash chegarasi. Bonnettning ekologik ong haqidagi falsafiy tahlili tabiatni faqat inson boshqaradigan resurs sifatida tasavvur qilishning chegaralarini muhokamaga olib kiradi [6]. Shuning uchun «tejamkor yechim» har doim yetarli estetik yoki axloqiy yechim deb olinmaydi.

Fikriy misolda hovlining parvarishini yengillashtirish uchun yashil maydonni to‘liq qoplash taklif etilsin. Xarajat kamayishi mumkin, lekin bu taxminning o‘zi ekologik maqbullikni isbotlamaydi. Qaysi ma’lumot yetishmayotgani, kim foyda ko‘rishi va kim qaysi muhitdan mahrum bo‘lishi so‘raladi. Jadid merosiga murojaat umumiy manfaat uchun mas’uliyat savolini ochishi mumkin; muayyan qoplama yoki o‘simlikning oqibati haqidagi javob esa maxsus tekshiruvni talab qiladi.

1-jadval. Ekologik mas’uliyatning aksiologik va daliliy mezonlari

Mezon	Asosiy savol	Talabaning dalili	Noto‘g‘ri tenglashtirish
Tarixiy mas’uliyat	Qarash qaysi davrga tegishli?	Manba va zamonaviy sharh ajratiladi	Jadid merosi tayyor ekologiya nazariyasi
Ekologik asoslanganlik	Foyda qanday tekshiriladi?	Ma’lumot manbasi va chegarasi beriladi	Yaxshi niyat foydali oqibat
Imkoniyatga mutanosiblik	Kim nimaga ta’sir qila oladi?	Shaxs va tashkilot vakolati ajratiladi	Vakolatsizlik befarqlik
Adolatli yuk	Xarajat kimga tushadi?	Ta’sirlangan tomonlar solishtiriladi	Umumiy foyda har kimga foyda

Mezon	Asosiy savol	Talabaning dalili	Noto‘g‘ri tenglashtirish
Refleksiv hisobdorlik	Qaysi dalil rejani o‘zgartiradi?	Qayta ko‘rish sharti belgilanadi	Reja tuzilishi natija erishilishi

«Meros, muammo, mas’ul qaror» modulini loyihalash. Modulning birinchi bo‘g‘inida talabalar zamonaviy jadidshunoslikdagi ma’rifiy tezisni uning tarixiy qo‘llanish sohasi bilan qayd etadi. Ikkinchisida ushbu tezisga yaqin, lekin uning aynan nusxasi bo‘lmagan mahalliy ekologik savol belgilanadi. Uchinchi bo‘g‘inda ma’lumot yig‘ishning xavfsiz va qonuniy usuli tanlanadi: mavjud ochiq hisobot, kuzatuv yoki ruxsat etilgan o‘lchov. To‘rtinchisida kamida ikki yechimning xarajati, ehtimoliy foydasi va cheklovi qiyoslanadi. Yakunda qarorni qaysi yangi dalil o‘zgartirishi ko‘rsatiladi.

Lizunovaning didaktik o‘yin bo‘yicha tadqiqoti o‘quv mazmunini vaziyat va faoliyat bilan bog‘lash uchun metodik misol beradi [4]. Biroq uning maktabdagi ekologik bilimga qaratilgan konteksti universitet talabalarida barqaror xulq shakllanishini isbotlamaydi. Shu farqni hisobga olib, mazkur modulda rol taqsimlangan muhokama faqat qarorni ko‘rish vositasi sifatida ishlatiladi. «Talaba», «xo‘jalik bo‘limi», «mahalliy aholi» kabi rollar real guruhlarning fikri emas, taxminiy manfaatlarni tekshirish usulidir.

Baholashga muammo bayonining aniqligi, tarixiy va ilmiy dalilni ajratish, vakolatni hisobga olish, muqobil qarorni xolis taqqoslash va o‘z fikrini qayta ko‘rish mezonlari kiritiladi. «Eng ko‘p daraxt ekish taklifi» yoki «eng keskin ekologik shior» avtomatik yuqori baho uchun asos emas. Loyiha ta’siri kuzatilmagan bo‘lsa, talabadan foyda foizini yozish talab qilinmaydi. Aniqlanmaganlikni halol ko‘rsatish past bilim belgisi emas, dalilga mas’uliyatning bir ko‘rinishidir.

MUHOKAMA

Ekologik tarbiyaning hissiy tomoni alohida e’tiborni talab qiladi. Ojala iqlim ta’limida xavotir va umidni tanqidiy anglash zaruratini ko‘rsatadi [8]. Bundan pedagogik vazifa talabalarda qo‘rquvni ko‘paytirish emasligi kelib chiqadi. Umid ham muammo jiddiyligini inkor qiladigan tasalli bilan aynanlashtirilmaydi. Taklif etilgan modul «hammasi sening zimmangda» degan ayblov o‘rniga, «nima nazoratingda, nimani hamkorlik orqali o‘zgartirish mumkin?» savolini qo‘yadi. Bu psixologik davolash metodikasi emas.

Asosiy e’tiroz tarixiy merosning ekologik ta’limga aloqasi haddan tashqari uzoq ekaniga taalluqlidir. Bu e’tiroz tarixiy matndan zamonaviy ekologik qoida to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqarilganda asosli. Maqola esa genealogik isbot emas, izohlangan aksiologik o‘tishni taklif qiladi. Meros muammoni axloqiy jihatdan ko‘rish uchun resursdir; bugungi ilmiy dalil va institutsional shartlar alohida tekshiriladi. Ularning mos kelmagan nuqtalari yashirilmaydi, o‘quv muhokamasining bir qismiga aylantiriladi.

Yana bir e’tiroz madaniy merosga tayanish ekologik da’voni tanqiddan himoya qilib qo‘yishi mumkinligidir. Bunga qarshi har bir loyiha uch xil rad etish imkoniga ochiq bo‘lishi kerak: tarixiy talqin asossiz chiqishi, ekologik foyda dalil bilan tasdiqlanmasligi yoki amaliy chora adolatsiz yuk taqsimlashi mumkin. Ulardan biri aniqlansa, taklif qayta ishlanadi. Merosga hurmat muayyan loyihaga so‘zsiz rozilik talab qilmaydi.

Keyingi empirik tadqiqotda moduldan oldingi va keyingi vaziyat tahlillari, mustaqil tekshiruv sifati va kechiktirilgan qaror topshirig‘i qiyoslanishi mumkin. Haqiqiy resurs sarfi bo‘yicha xulosa chiqarish uchun esa bazaviy o‘lchov, bir xil davr va tashqi omillar hisobga olinishi lozim. Ushbu maqola bunday ma’lumotlarga ega emas; shu sababli kompetensiya va ekologik natija o‘rtasidagi sababiy ta’sirni tasdiqlamaydi.

XULOSA

Jadid ma’rifiy merosidan ekologik mas’uliyat tarbiyasida foydalanish tarixiy qadriyat, zamonaviy ekologik dalil va amaliy vakolatni ajratgandagina asosli bo‘ladi. Mas’uliyat shaxsiy niyatning kuchiga emas, bilim, imkoniyat, ta’sir ko‘lami va oqibatga javob berish munosabatiga bog‘lanishi kerak. Taklif etilgan mezonlar merosni ilmiy dalil o‘rniga qo‘yish va tizimli to‘siqlarni talabaning axloqiy nuqsoniga aylantirishdan saqlaydi.

Nazariy-metodik natija «meros, muammo, mas’ul qaror» modulidir. Unda tarixiy talqin, mahalliy savol, tekshiruv, muqobil yechim va qayta baholash izchil bog‘lanadi. Dastur samaradorligi hali empirik aniqlanmagan; uning keyingi sinovi oldindan belgilangan ijobiy natijani tasdiqlashga emas, imkoniyat va cheklovlarini aniqlashga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ghulomov A. B. Views on Ecological Culture in the Education of Enlightened People. Development of Pedagogical Technologies in Modern Sciences, 3(9). 2024. (p. 157–162).
2. Boranov Sh. Sh. Educational and Educational Significance of Teaching Ecological Competence in Students. Current Research Journal of Pedagogics, 4(7). 2023. (p. 59–63). DOI: 10.37547/pedagogics-crjp-04-07-13

3. Дзятковская Е. Н. Экологическая культура как вектор обновления основных образовательных программ. Управление образованием: теория и практика, 12(1). 2022. (p. 207–213). DOI: 10.25726/d4155-5807-7486-h
4. Лизунова Е. В. Didactic game as a way of creating environmental awareness among students. Samara Journal of Science, 5(4). 2016. (p. 202–206). DOI: 10.17816/snv20164311
5. Sterling S. Concern, Conception, and Consequence: Re-thinking the Paradigm of Higher Education in Dangerous Times. Frontiers in Sustainability, 2, article 743806. 2021. (p. 1–13). DOI: 10.3389/frsus.2021.743806
6. Bonnett M. Environmental Consciousness, Sustainability, and the Character of Philosophy of Education. Studies in Philosophy and Education, 36(3). 2017. (p. 333–347). DOI: 10.1007/s11217-016-9556-x
7. Rieckmann M. Learning to transform the world: key competencies in ESD. Issues and Trends in Education for Sustainable Development. Paris: UNESCO, chapter 2. 2018. (p. 39–59).
8. Ojala M. Facing Anxiety in Climate Change Education: From Therapeutic Practice to Hopeful Transgressive Learning. Canadian Journal of Environmental Education, 21. 2016. (p. 41–56).